

BRIGITA SPEIČYTĖ

Literatūra kryžkelėje

Beata Kalėba, *Rozdroże: Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego* [Kryžkelė: Lenkų literatūra lietuvių tautinio atgimimo aplinkoje], Kraków: Universitas, 2016, 296 p., ISBN: 97883-242-3038-9.

Užsienio autorės lituanistinė monografija jau savaime yra pastebimas įvykis, juolab jei tai – sisteminis XIX–XX a. sandūros lenkų ir lietuvių literatūrų ryšių tyrimas. Ligšioliniai polonistų ir lituanistų darbai buvo skirti sutelkti objektui faktografiniu, apžvalginiu būdu (Mieczysław Jackiewicz), nagrinėjo atskirų autorių, jų recepcijos atvejus (Vincas Mykolaitis-Putinas, Stasė Kabelytė, Reda Griškaitė, Radosław Okulicz-Kozaryn, Inesa Szulska ir kt.), buvo skirti teminiams pjūviams (Vytautas Kubilius, Algis Kalėda). Apskritai svarstant buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės daugiakalbį ir daugiakultūrį palikimą moderniose tautose daugiausia tarpdalykinio, komparatistinio tyrėjų dėmesio yra sulaukęs Vilnius: ir kaip skirtingų tautų literatūrinio bei kultūrinio gyvenimo centras, literatūrinių mokyklų ir judėjimų aplinka, ir kaip turtinga raiškos istorija pasižymintis, kultūrinės atminties prisodrintas literatūrinis vaizdinys. Beata Kalėba renkasi tirti ne tik bendrą, dalijamąsi paveldą, bet ir lietuvių literatūrą, jos ryšius su lenkų literatūra kultūrinės *kryžkelės*, nacionalizmų epochos, ideologinių ginčų situacijoje. Tai išties ambicingas žingsnis, žadantis intriguojančią intelektualinę kelionę į painių ir keblų modernių lietuvių ir lenkų tautų kultūrinių bei politinių „skyrybų“ laiką.

Monografijoje Kalėba aptaria lietuvių tautinio atgimimo literatūrinio diskurso santykius su lenkų ar lenkakalbe literatūra sociokultūriniu požiūriu, laikydama teorinės nuostatos, jog moderni tauta yra „įsivaizduojama bendruomenė“, t. y. kolektyvinis subjektas, jungiamas tą įsivaizdavimą įgalinančio simbolinio matmens. Autorė literatūrinį ir publicistinį lietuvių tautinio atgimimo diskursą tiria kaip pagrindinę terpę, kurioje vyko svarbiausi nacionalinės kultūros formavimo veiksmai „simboliškumo, įsivaizdavimo ir realumo sankirtose“ – buvo įvardijamas modernios tautos įsivaizduojamasis subjektas, jam suteikiamas simbolinis turinys, nustatomi jo santykiai su *Kitu*. Autorė taip formuluoja šios

knygos rašymą skatinusį ir lydėjusį klausimą: „koku būdu, dalyvaujant lenkų kultūrai, kurią išreiškė lenkų kalba parašyti literatūriniai tekstai ir lenkakalbė raštija (pavyzdžiui, istoriografija), ar tąja kultūra pasinaudojant [...] nauji įsivaizduojami subjektai (lietuvių ir lenkų) pradeda *būti* (vienas šalia kito) ir užsipildo simboliniu turiniu“ (p. 19–20).

Šiuolaikiniams nacionalizmo kultūrų tyrimams būdingas teorinis simbolizavimo, įsivaizdavimo akcentas Kalėbos monografijoje derinamas su kultūros staigios kaitos situacijai, „kultūros sprogimui“ būdingu reikšmių neapibrėžtumu. Dėmesys šiam neapibrėžtumui, nesistengiant jo įrašyti į vieną ar kitą formulę, monografijoje reiškiasi ir kaip savitas metodologinis žingsnis, artimas naujojo istorizmo praktikai nesuvesti tiriamo reiškinių, tekstų reikšminio tirščio į „abstrakcijos dūmą“. Konceptualų tyrimo rėmą sudaro Pauliaus Subačiaus monografijoje *Lietuvių tapatybės kalvė: Tautinio išsivadavimo kultūra* (1999) pateiktas trijų XIX a. lietuvių kultūros modernizacijos formų modelis, papildytas lenkų istoriko Jerzy'o Ochmańskio periodizacija (p. 28), tačiau jis figūruoja monografijos antrajame skyriuje (p. 30–31) ir baigiamojoje dalyje kaip tam tikra supratimo arka, įrėminanti diskretiškus reikšmių srautus ir kartu išlaikanti sąlygišką pobūdį, tarsi literatūros kūrinyje save išduodantis fiktyvumas. Tyrimo dalyje ši distancija tarp artimosios hermeneutikos – konkrečių tekstų skaitymo – ir konceptualaus modelio metalygmens palaikoma į tyrimo akiratį įtraukiant ir istorinę medžiagą, ir dabartinės jos recepcijos sąlygas, potencialaus skaitytojo (visų pirma – lenkų) lūkesčių horizontą, suformuotą istorinės patirties, tam tikrų įsitikinimų ir stereotipų. Monografijos intelektualinę intrigą sudaro ši dvikryptė perspektyva: tiriamas ir praeityje vykęs įsivaizdavimo ir simbolizavimo procesas, drauge – ir dabartinio įsivaizdavimo sąlygos. Dėl to monografijoje su kritiniu įtarumu aki-vaizdžioms tiesoms sąmoningai rekonstruojamas reikšmių neapibrėžtumas – ir kaip šio, naujo, tyrimo motyvas (ne viskas taip aišku ir savaime suprantama, kaip gali atrodyti), ir kaip literatūros istoriografijos tikslas (istoriškai nėra objektyvu per jėgą įtvirtinti prieštaras ir į aiškias opozicijas suvesti osciliuojančias reikšmes). Tai mokslinio mąstymo būdas, kuris – kiek įžūliai pasitelkiant Vinco Mikolaičio-Putino eilėraščio frazė – „nenori būti per daug dorovingas“:

Kalėbos monografija remiasi prieš gerą dešimtmetį disertacinio tyrimo metu surinkta medžiaga, visų pirma lenkų raštijos vertimų, adaptacijų ir recenzijų tekstais, kurie permąstomi originaliosios lietuvių kūrybos kontekste, o jų bibliografija – paranki ir tolesniems tyrimams – pateikiama knygos pabaigoje

(p. 255–266). Autorės įdirbį literatūros konteksto šaltinių lauke rodo ir anksčiau jos su Marianu Zaczyńskiu sudarytas bei parengtas tiriamo laikotarpio publicistikos tritomis *W kręgu sporów polsko-litewskich na przełomie XIX i XX wieku (Lenkų ir lietuvių ginčas XIX–XX a. sandūroje, 2004–2011)*. Knygoje daugiausia aptariami lietuviškos spaudos tekstai – grožinė literatūra, publicistika; į tyrimą šalia reprezentatyvių, embleminių epochos egodokumentikos tekstų (tokių kaip Jono Basanavičiaus autobiografija ar Vinco Kudirkos „Iš mano atsiminimų keletas žodelių“) įtraukiami ir naujai publikuoti šaltiniai (Merkelio Račkausko *Užrašai*), ir mažiau (bent literatūros istorikų) eksploatuota lietuvių tautinio atgimimo veikėjų memuaristika (Motiejaus Gustaičio, Stepono Kairio).

Tyrimas pradamas nuo tam tikro įsivaizdavimo ir simbolizavimo slenksčio: istoriografijoje įsitvirtinęs terminas „lietuvių tautinis atgimimas“ konfrontuojamas su pačių šios epochos veikėjų vartotais įsivardijimais, atskleidžiančiais kur kas platesnį reikšmių spektrą: greta minėtam terminui sinonimiškų „tautiškas atgijimas“ ar „atgimimas“ dar ir „tautiškas kilimas, pakilimas“ „pabudimas“, „atsigaiveliavimas“ (p. 26–27) ar, pridurtina, Jono Basanavičiaus minėtas „atsikvošėjimas“. Tad modernios lietuvių tautos simbolinio subjekto situacija, kaip teigia autorė, tuo metu įvardyta kaip „perėjimas iš miego, marazmo būsenos į sąmoningumo ir išblaivējimo būklę“ („atsigaiveliavimas“) ir kaip procesas, išlaikantis „tuometinių reiškinų ryšį su praeitimi“ („atgijimas“) ar kaip vertybiškai naujas etapas („(pa)kilimas“). Šis įvardijimo istorijos punktyras, rekonstruojantis reikšmių daugybiškumą, atskiria nusistovėjusio termino („atgimimas“) projektuojamą proceso sampratą, beje, paremtą istorijos kaip organiško gimimo–mirties–atgimimo *vyksmo* idėja, ir amžininkų savivoką, kurioje ryškios ir sąmoningumo plotmės – *veiksmo* – reikšmės. Taip atveriamą erdvę interpretacijai, supratimui iš naujo: atgimė lietuviai XIX a. pabaigoje ar atsikvošėjo?

Tolesnis autorės svarstymas, specialiai neprobleminantis šios semantikos, vis dėlto akcentuoja sąmoningas „atsikvošėjimo“ pastangas, siekiant atsiskirti nuo lenkų kultūros „didžiojo pasakojimo“; jo „mitologinio–simbolinio komplekso“ (p. 34). Analizuojami išsilaisvinimo gestai iš „savaiame suprantamos“ priklausomybės jam, įgytos neprievartiniu būdu, ilgos trukmės procese susiformavus ir veikiant socialinio–kultūrinio papročio jėgai. Vertinga tai, kad autorė darbe, regis, atskiria lygmenis, kuriuose šiuos gestus galima *parodyti*, o kur – *paaiškinti*, analizuoti. Pirmasis lygmuo – tai individualus (lietuvių) kalbos pasirinkimas, rodomas pasitelkiant amžininkų memuaristikos liudijimus apie tokius apsispren-

dimus nevienaprasėmėse biografinėse situacijose. Jose išryškėja visas veiksmų kompleksas, sąlygojantis proceso nenusėjamumą – šeimos aplinka, mokykla, asmenybės (ypač mokytojai), asmeninės ambicijos ir aspiracijos. Aiškinamos šių apsisprendimų (ne visuomet verbalizuotų) pagrindu formuluojamos pozicijos ir deklaracijos viešajame diskurse, kaip antai aušrininkų ir *Dziennik Poznański* publicistų diskusijoje 1883–1884 m. Diskusiją autorė nusako kaip „tariamą“ dėl to, jog abiems pusėms svarbesnė dingstis išsakyti savo skirtingas nuostatas nei dėl jų tartis ar derėtis. Lituanistiniu požiūriu ypač įdomi ir nauja šios diskusijos interpretacija iš autorės pasitelktos postkolonijinės kritikos perspektyvos. Kalėba išryškina, koku mastu modernių lietuvių ir lenkų tautų „kryžkelės“ situacijoje dalyvavo ne tik paprastai istoriografijoje akcentuojami socialiniai kompleksai, bet ir Lenkijos–Lietuvos valstybės unijinėje istorijoje blūkčiojantis kolonijinis diskursas, paremtas Lenkijos civilizacinės viršenybės idėja, įgavęs naujos energijos nacionalizmų epochoje. Autorė pastebi anoniminio *Dziennik Poznański* publicisto „paternalistinį toną“ straipsnyje „Objaw litewski“ („Lietuviškas simptomas“) ir, analizuodama Basanavičiaus atsakymą *Auszroje*, atkreipia dėmesį, kad lietuvių publicistas „komentuoja kaip tik tuos [lenkiško straipsnio] fragmentus, kuriuos galima perskaityti kaip kolonizatoriško gesto ženklus“ (p. 68). Kaip tik šiame atsakyme, žinia, pasirodo „argumentas“ apie žymių lenkų meno, mokslo kūrėjų lietuvišką kilmę. Paternalistinis viršenybės demonstravimas ir spazminė gynyba – universalus tariamos diskusijos modelis, beje, labai gyvybingas. Vis dėlto autorės išvada šioje dialoginėje aklavietėje nesustoja; jos teigimu, Basanavičiaus atsakymas, publikuotas ne lenkų, o lietuvių skaitytojams, yra „išsilaisvinimo iš lenkiško diskurso rėmų“ gestas, antikolonijinio lietuvių diskurso formavimo pradžia: „[V]irtualiems *Dziennik Poznański* skaitytojams lietuviai – tai lenkai, kalbantys lietuvių tarme, šventos Žemaitijos liaudis, nesuvokianti, kas ji tokia yra, išlikusi tik lenkų didžiadvasiškumo ir talentų dėka, o *Auszros* virtualiems skaitytojams – tai atskira tautinė bendrija, pasižyminti istorine savimone, kultūrine tradicija ir sava kalba“ (p. 71). Tai reikšmingas konceptualus žingsnis: kolonijinis ir antikolonijinis diskursas nėra tas pat kaip antilietuviškas ir antilenkiškas diskursas; ši reikšminė skirtis apmąstytina ir įsidėmėtina, tiriant keblią laikotarpio medžiagą¹. Dar galima būtų galvoti, kad šis antikolonijinis (kaip ir

1 „Antilenkiškas“ požiūris, kaip galima spręsti iš autorės atskirų pastabų ir svarstymų, taip pat nėra vientisas; pvz., monografijoje minimi tokie jo profiliai kaip „antibajoriškas“, „antikarūnietiškas“ (p. 246) ar pastarajam artimas „antiunijinis“, kurie pasižymi skirtinga motyvacija

kolonijinis) diskursas nėra vien Basanavičiaus ir *Auszros* atradimas, tai veikiau kelis šimtmečius įvairiomis dingstimis atsinaujinantis „Lenko pasikalbėjimas su lietuviais“; verta būtų kompleksiskai pasekti jo peripetijas, kurias dabartinėje lietuvių kultūros istorijoje jau yra ėmęs svarstyti Darius Kuolys (*Res Lituana: Kunigaikštystės bendrija*, 2009). Bet, atrodo, to neįmanoma būtų deramai atlikti, nuodugniau neįtraukus į akiratį lietuvių–baltarusių kultūrinių ir politinių santykių istorijos.

Monografijoje lietuvių tautinio atgimimo literatūra ir jos ryšiai su lenkų literatūra aptariami iš esmės laikantis lietuvių literatūros istorijoje įsitvirtinusio proceso modeliavimo pagal literatūrines grupes, susitelkusias apie periodinius leidinius. Tačiau ir šiuo atveju autorė atlaisvina modelio „varžtus“, pristatydamą šių grupių atstovų galeriją biografiniu principu. Toks metodologinis sprendimas leidžia išlaikyti dėmesį minėtoms įsivaizdavimo, simbolizavimo ir realumo sankirtoms, atskleisti distanciją tarp įsivaizduoto kolektyvinio simbolinio subjekto (tautos projekcijos) ir konkrečių žmonių, istorinių asmenybių. Šis žingsnis padeda atskleisti (ar, kaip minėta, – *parodyti*) lietuvių rašytojų, jų kūrybos santykių su lenkų literatūra nevienareikšmiškumą, ypač faktinės dvikalbystės situacijose. Svarstant šiuos santykius, visų pirma analizuojami vertimai, adaptacijos – aki-vaizdžiausia literatūrinių ryšių forma, tačiau ir motyvų bendrumas, intonacija ar pats tekstų kalbos (lenkų ar lietuvių) pasirinkimo faktas. Biografinis principas

ir reikšmėmis. Ypač svarbu, kad konkreti ir preciziška terminologija neleistų šių požiūrių ir konflikto energijos projektuoti į dabartį, kurioje bajoriškoji ir karūnietiškoji tapatybės ar juolab unijinės politinės pažiūros yra vien istorinė realija. Vis dėlto autorės tyrime ne visuomet išlaikomas dėmesys šiai, jos pačios originaliai pažymėtai skirčiai, kaip, pvz., apibendrinančiame teiginyje, jog aušrininkams būdinga „antilenkiška retorika“ (p. 240), jog „lietuvių inteligentai XIX a. pabaigoje mokėsi idealizuoti Lietuvos praeitį, o neretai ir puoselėti priešiskumą viskam, kas pažymėta priskiriamuoju žodžiu „lenkų““ (p. 218). Kaip tokio lietuvių inteligento pavyzdys iš ankstesnio laikotarpio tyrime pasirodo Simonas Daukantas; bet ar nevertėtų mums jo darbus dar kartą atidžiai perskaityti sekant to „antilenkiškumo“ pobūdį: ar jis tikrai yra toks monolitinis ir vientisai etninio, „biologinio“ pobūdžio? Kiek tame požiūryje galima aptikti antikolonijinio diskurso elementų, antibajoriško, antikarūnietiško, antiunijinio (taigi anaip tol ne prieš apskritai lenkų etnosą nukreipto) nusiteikimo? Šis klausimas kyla ne dėl noro tokias nuostatas kaip nors „pateisinti“, bet būtent išsiaiškinti jų mechanizmus ir atverti diskusijai (kitais tokie atvejai noromis ar nenoromis gali atsiverti emocijoms – kadaise Kudirkos minėtai „įžeistų jausmų logikai“). Jei, kaip teigia autorė, „su genetiniu nacionalizmu diskutuoti sunku“ (p. 70; jam būtent priklausytų bendras „antitautinis“ priešiskumas), tai kiti priešiskumo profiliai, turintys kolonijinį, politinį ar socialinį pagrindą nėra absoliučiai atsparūs diskusijai ir analizei.

turi ir praktinę vertę – padeda sėkmingiau komunikuoti su lenkų skaitytojais, kurie susiduria su ištisa naujų vardų ir tekstų plejada.

Vertinant lituanistiniu žvilgsniu, šioje pagrindinėje tyrimo dalyje ypač vertingos pateikiamos naujos įžvalgos ir požiūriai, įgalinami kitos, polonistinės, perspektyvos ir pasirinktos tyrimo strategijos. Pavyzdžiui, autorė pozityviai vertina bajoriškos kilmės aušrininkų, tokių kaip Liudvika Malinauskaitė–Šliūpienė–Eglė, Mečislovas Davainis–Silvestraitis, poezijos „diskursyvumą“ (epinį, publicistinį pobūdį) kaip lenkiškosios poetinės tradicijos inspiraciją ar tąsą ženklą. Ši poetinės kalbos tipą autorė atskiria nuo vyraujančio ir vėlesnėje lietuvių poezijoje įsitvirtinusio lyrinio-dainiškojo prado. Šiuo požiūriu dalies aušrininkų poetinis stilius iškyla ne kaip pasižymintis lyrizmo trūkumu, o kaip kultūrinėje „kryžkelėje“ apnykusi ar pakankamai neišnaudota (potencialiai) *intelektualiosios poezijos* galimybė.

Autorės tyrimas atskleidžia, kaip turimą lietuvių tautinio atgimimo literatūros istorijos vaizdą gali esmingai papildyti ir koreguoti lenkiška lietuvių autorių kūryba ir raštija, vis dar laukianti atskirų tyrimų (pvz., Andriaus Vištelio). Monografijoje tokiu nauju profiliu iškyla aušrininkas poetas Juozapas Miliauskas–Miglovara, aptartas gretinant jo lietuviškąją, publikuotą, ir lenkiškąją, rankraščiais likusią, kūrybą (autobiografinę poemą *Kelmė*). Lenkiški poeto tekstai iš naujo patvirtina kad ir iš Antano Baranausko ar Algirdo Juliaus Greimo dvikalbės raiškos žinomą aplinkybę, jog skirtingomis kalbomis leidžiasi pasakomi anaip tol ne tie patys dalykai. Miglovaros lenkiški tekstai liko kaip į viešąjį diskursą neiškelta kūrybinė „pasąmonė“, ypač raiškiai atskleidžianti tai, kas tuo metu nepraejo pro lietuvių viešojo diskurso filtrus: akivaizdi daugiasluoksnė tautinė tapatybė, beveik sarmatiška bajoriška „fantazija“, specifinė erdvinė vaizduotė, kurios pirmajame plane yra ryški „mažosios tėvynės“ erdvė (ne simbolinis centras apibrėžia tą erdvę, o atvirkščiai – panašiai kaip XIX a. vidurio Antano Baranausko kūryboje). Atskiruose biografiniuose fragmentuose (skirtuose Davainiui–Silvestraičiui, Silvestrui Gimžauskui) užsimenama apie kitą kompleksinių tyrimų laukiantį klausimą – lietuvių tautinio atgimimo epochos literatūros, jos istorinės simbolikos, siužetų ir motyvų ryšį su XIX a. vidurio Lietuvos archeologiniu sąjūdžiu, Vilniaus laikinosios archeologinės komisijos aplinkoje formuotomis idėjomis (pvz., senosios lietuvių civilizacijos samprata, kuri ypač aktuali lietuvių antikolonijinio diskurso svarstymams) ir kontroversijomis.

Biografinis principas darbe taikomas pristatant visų pirma aušrininkų grupę, heterogenišką santykių su lenkų literatūra požiūriu, tačiau varpininkams

(šalia bendros apžvalgos) jau atstovauja vienas Vincas Kudirka, likusi spauda aptariama be šio individualistinio-biografinio matmens. Varpininkų atveju argumentuojama, kad jų grupė buvusi estetinių ir ideologinių nuostatų požiūriu vientisesnė, o Kudirka iš jos išsiskiria kaip nepasidavęs „grupės diktatui“ būtent dėl platesnio estetinio akiračio (p. 240). Tačiau itin epizodiškas dėmesys katalikiškos spaudos herojams „MDT“ – Maironiui, Aleksandrui Dambrauskui-Adomui Jakštui, Juozui Tumui-Vaižgantui – regisi kaip tyrimo spraga, kadangi šie rašytojai, visuomenės veikėjai buvo ypač reikšmingi lietuvių modernios tautos simbolinio subjekto formuotojai. Net jeigu jie taip plačiai nepasižymėjo (palyginus su Višteliu, Simonu Norkumi, Petru Arminu-Trupinėliu ar Kudirka) kaip lenkų literatūros vertėjai, jų santykis su lenkų literatūra buvo tikrai nevienaprasmis ir galėjo tyrimui suteikti papildomos intrigos ir išsamumo.

Greta biografinio ir apžvalginio dėstymo monografijoje naudojamos ir probleminiu atveju tyrimu. Atskiras dėmesys skiriamas Pilėnų gynimo siužeto lietuviškoms versijoms – Vladislavo Sirokomlės poemos *Margiris*, Juozapo Ignacijaus Kraševskio romano *Kunigas* vertimams, jų sekimui (M. Šikšnio drama *Pilėnų kunigaikštis*), daugiau ar mažiau savarankiškai ar kitų šaltinių inspiruojamai šio siužeto kelionei XX a. I p. lietuvių literatūroje, kurios lyginamojoje analizėje atskleidžiami saviti adaptacijos, interpretacijos judesiai. Ypač įdomus skyrius „Savo balso paieškos: aušrininkų poezijos eilėdara“, kuriame analizuojama *Auszros* poetų originalioji kūryba ir poetiniai vertimai eilėtyros požiūriu. Tikslinamas lietuvių literatūros istorijoje įsitvirtinęs žinojimas, jog šio laikotarpio lietuvių poezijoje atsiribojimas nuo lenkų literatūros vyko intonacinėje-ritminėje plotmėje pereinant nuo silabikos prie silabotonikos. Kadangi, autorės teigimu, panašus procesas tuo metu vyko ir lenkų poezijoje, iš tiesų atsiribojimo judesį įmanu apčiuopti tarp lenkų poezijoje dominuojančio chorėjo ir lietuvių poezijoje įsisavinamo jambo (p. 158). Monografijoje aktualizuojami lituanistikos paraštėje likę tekstai – Vinco Pietario recenzija Henryko Sienkiewicziaus romanui *Krzyżacy (Kryžiuočiai)*, skaitoma greta su kritiko istorine proza, Augustino Janulaičio biografinė studija *Adomas Mickevyčia*, parašyta iš socialistinių pažiūrų. Tiriamoji monografijos dalis baigiama skyriumi „Lenkų rašytojai? Ar lietuvių rašytojai?“, kuriame literatūrinio paveldo priklausomybės vienai ar kitai nacionalinei kultūrai klausimas originaliai pakrepiamas kitu profiliu: svarstomas ginčas dėl *rašytojų* priklausomybės kuriai nors tautinei-kultūrinei bendrijai. Atskleidžiama požiūrių kaita nuo minėtos Basanavičiaus antikolonijinės gyny-

bos kilmės argumentų prie nuosaikesnės pozicijos (pvz., išsakytos Mickevičiaus vertėjų Jono Žiliaus-Jonilos ir Armino-Trupinėlio JAV lietuvių laikraštyje *Tėvynė* 1898-aisiais, poeto jubiliejaus metais, kurią autorė trumpai apibendrina: „Jie, lenkai, turi savo Mickevičių, mes, lietuviai, – savo“; p. 224). Galiausiai – prie lenkų rašytojų (ypač priklausančių amžininkų plejadai) aptarimo bendrame estetinių idėjų kontekste ar pasitelkiant juos nebe kaip tiesioginį ginčo dėl kultūrinės priklausomybės objektą, o pretekstą vidiniams lietuvių literatūros ir kultūros klausimams svarstyti. Skyriuje naudojami XX a. pr. šaltiniai (*Tėvynės*, *Draugijos* publicistika) siūlo, regis, dar vieną svarstytiną temą: kokį vaidmenį kolektyvinio subjekto simbolizacijos procese atlieka to meto diskurse vartojama „dvasios“ kategorija, ypač brėžiant skirtį tarp kurio nors rašytojo vartotos kalbos, kūrybos tematikos ir tos kūrybos ar tiesiog apibendrintai – paties autoriaus – „dvasios“ (pvz., kalba lenkų, bet dvasia lietuviška, temos lietuviškos, bet dvasia – lenkiška ir pan.) Kiek ir kaip ši argumentacija koreliuoja su *gente lituanus, natione polonus* tapatybe?

Tyrimo išvados atskleidžia bendrąją recepcijos proceso situaciją, jog *pro captu lectoris habent sua fata libelli* – recepcijos ir vertimų pobūdį vienaip ar kitaip lemia „priimančios“ kultūros ir literatūros aplinka, kultūrinės bendrijos poreikiai, jos „lūkesčių horizontas“. „Pabaigos“ skyrius apibendrina, kaip lenkų literatūros vaidmuo lietuvių tautinio atgimimo epochoje keitėsi aktyviai formuojamam simboliniam kolektyviniam subjektui, metaforiškai tariant, pradėjus „gyventi savo gyvenimą“ – šį procesą reprezentuoja kintančios literatūros funkcijos visuomenėje. Autorės teigimu, aušrininkų literatūrinėje grupėje lenkų literatūra buvo veikiau „instrumentalizuojama“ – visų pirma atsirenkami „lietuviškos tematikos“ kūriniai, jie pasitelkiami savo pasaulėžiūrinėms, programinėms nuostatoms artikuliuoti, ieškoti „savo balso“ (originalios išraiškos) ir – paradoksaliai ar dėsningai – brėžti ribas tarp lenkų (lenkakalbės) ir moderniosios lietuvių literatūros bei kultūros. Varpininkų dialogas su lenkų literatūra vyko veikiau estetiniais nei ideologiniais pagrindais (nors būta abiejų motyvų), o lenkų (kaip ir kitų literatūrinių tradicijų) kūrinių vertimai, jų pasirinkimas jau buvo veikiamas vienalaikiškų pastangų formuoti lietuvių literatūros kanoną; taigi, sociologiškai tariant, pateko į autonomijos požymius rodantį lietuvių literatūros lauką. Šios tendencijos daugiau ar mažiau prasitęsė į XX a. pradžią (ypač pastaroji – iki tarpukario), tačiau autorė jas papildė įdomiu akcentu: vėlesniame lietuvių tautinio atgimimo etape vyko ne tiek atsiskyrimas nuo lenkų kultūros ir literatūros lauko (kas buvo aušrininkų etapo aktualija), o išsilaisvinimas „nuo Basanavičiaus

(vadinasi, ir Daukanto bei Mickevičiaus pagal aušrininkų versiją) autoriteto ar tiesiog diktato“ (p. 241). Kaip galima suprasti, autorės nuomone, *Auszroje* išryškėjusios taikomosios literatūros funkcijos toliau buvo palaikomos katalikiškoje spaudoje, kuri „neskelbė daug vertimų iš lenkų kalbos, tačiau literatūra čia tar- navo visų pirma kaip ideologinės kovos priemonė“ (ten pat). Pastaroji išvada yra pernelyg apibendrinta, bet ją neišvengiamai lemia minėtas dėmesio trūkumas dešiniojo sparno rašytojams ir publicistams.

Atliktas Kalėbos tyrimas pirmąkart lietuvių literatūros istorijoje atskleidžia XIX–XX a. sandūros lietuvių literatūros ir kultūros kaitos dinamiką santykių su lenkų (lenkakalbe) kultūra požiūriu: jis parodo, jog lietuvių ir lenkų moderniųjų tautų kultūrinės *kryžkelės* situacija tęsėsi gana ilgai, įgaudama vis kitas konfiguracijas, niansus. Viename lygmenyje (kalbos pasirinkimas viešajame diskurse) ši situacija buvo palyginti trumpalaikė, o štai kituose, pavaldžiuose veikia ilgos trukmės laiko ritmui – kaip *habitus* sfera (kalbos vartojimas kasdienėse situacijose, privačioje raštijoje, lektūros įpročiai) ir kalbos estetikos sfera (intonacijos lygmuo, tematikos ir motyvų tvermė) – toji *kryžkelė* atskirais atvejais užtruko iki pat Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio. Tačiau specialesniu literatūrinių ryšių požiūriu, regis, galima būtų tikėtis ryškesnių skirčių, ypač galvojant apie vieną tiriamųjų objektų – „lenkų literatūrą“. Apskritai autorė sąmoningai siekia išlaikyti „totalizuojančių“ sąvokų „lenkų literatūra“ ir „lietuvių literatūra“ neapibrėžtumą (plg. p. 18), nuolat atkreipdama dėmesį į atvejus, kurių priskyrimas vienai ar kitai kategorijai yra ar gali būti pamatytas kaip sąlygiškas. Autorės siekis likti arti medžiagos, netaikyti jai išankstinių schemų, matyt, lemia ir tai, kad monografijoje lietuvių–lenkų literatūrų ryšiai nėra specialiai teoriškai modeliuojami ar iš komparatistikos, ar vertimo teorijos ir istorijos perspektyvos. Tačiau tyrimo visumoje šis papildomas teorinis žvilgsnis būtų padėjęs labiau diferencijuoti lietuviškosios recepcijos procese dalyvaujančią „lenkų literatūrą“, pavyzdžiui, apibrėžti lietuvių literatūriniame diskurse formuojamą, tikėtina, skirtingą santykį su paveldu (tarkime, įdomus būtų apsvarstyti klasicisto Ignacijaus Krasickio tvermės lietuvių literatūroje atvejis) ir su amžininkų kūryba. Klausimas apie besiformuojančios moderniosios lietuvių nacionalinės literatūros ir kultūros santykį su tradicija skatintų konkrečiau apibrėžti lietuviškąjį „lenkų literatūros“ kanoną (ką savo darbuose yra svarstę Okuliczius-Kozarynas ir Griškaitė). Atrodo, kad autorė, turėdama mintyje lenkiškąją Lietuvos literatūrą darbe vartoja sąvoką „lenkakalbė literatūra“, tačiau šios sąvokos santykis su „lenkų literatūra“

reikalautų atskiro svarstymo. Skaitant knygą vis labiau ryškėjo klausimas, kokią literatūrą toji kryžkelės situacija ištiko XIX a. pabaigoje? Lenkų ir lietuvių literatūrą, lenkakalbę Lietuvos ir lietuvių literatūrą? Svarbu būtų atsižvelgti ir į pačių lietuvių tautinio atgimimo veikėjų savos tapatybės apbrėžimus bei įvardijimus, kaip antai Griškaitės aptarta Antano Miluko *Lietuviškame albume* (Shenandoah, 1900) iškristalizuota „dvinarė XIX amžiaus lietuvių kultūrinio palikimo teorija“, juolab koreliuojanti su monografijoje aptartu „mūsų ir jūsų“ Mickevičiaus vertinimu. Ši teorija išskiria lietuvių raštijos, anot albumo sudarytojo, „dvi šaki“: „lenkiškai-lietuvišką“ ir „tautiškai lietuvišką“². Beje, nėra nereikšminga, kad šios koncepcijos autorius Milukas buvo iš Užnemunės kilęs Marijampolės gimnazijos ir Seinų kunigų seminarijos auklėtinis – kaip ir ne vienas lietuvių tautinio atgimimo epochos lenkų literatūros vertėjas ar adoratorius (Petras Kriauciūnas, Arminas-Trupinėlis, Norkus, Jonas Mačys-Kėkštas, Žilius-Jonila, Basanavičius, Kudirka). Ar nuodugniau apibrėžta lenkų literatūros vertėjų, vertimų bei adaptacijos geografija neleistų apčiuopti paradokso, jog palankiausias lenkų literatūros recepcijos sąlygas lėmė kaip tik Užnemunės kultūrinė ir švietimo įstaigų aplinka, kurioje imperinė cenzūra mažiau reguliavo ir stabdė lenkų (romantinės) literatūros prieinamumą? Ir ar šis veiksnys paradoksaliai – pagal suaktyvinimo ir atmetimo logiką – neprisidėjo prie kitų aplinkybių, dėl kurių Užnemunė tapo lietuvių tautinio atgimimo formavimosi centru?

Suprantama, tai klausimai daugiausia tolesniems darbams, kurių gaires brėžia ir pati autorė, pavyzdžiui, nurodydama lenkų literatūros vertimų publikavimo trajektorijų tyrimą lietuviškoje Amerikos spaudoje ar teatriniame lietuviškų vakarų sąjūdyje (p. 241–242). Dėl atlikto Kalėbos darbo galima pažymėti smulkesnių pastabų, nemenkinančių jo vertės. Pavyzdžiui, abejonių kelia darbe vartojama „naujalietuvio“ („jaunalietuvio“) ir „senalietuvio“ (pastarieji suvokiami kaip „buvusios LDK lenkai“, p. 19) sąvokų skirtis, kuri istoriografijoje yra diskutuota ir, mano požiūriu, konceptuali jos vertė nėra ypatingai didelė, lyg tyčia supaprastinanti (ko apskritai autorė darbe tikslingai vengia) XIX a. lietuvių tautinės tapatybės formų spektrą³. Suprantama, kad šie terminai patogūs norint

2 Reda Griškaitė, „Ausra ir Teodoras Narbutas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 240.

3 Rimantas Miknys, Darius Staliūnas, „Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje: Senų koncepcijų atgimimas“, in: Alfredas Bumblauskas, red., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: Tautų atminties vietos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 173–184.

pabrėžti lietuvių moderniosios tautinės tapatybės pertrūkį, ryškesnį nei lenkų tautinės tapatybės, tačiau tuomet ir pastarosios pokyčius XIX a. pabaigoje būtų naudinga darbe pažymėti (kad tokių būta, užsimenama, pvz., p. 214). Galbūt polonistinėje perspektyvoje jie yra savaime suprantami, bet ar kultūrinės „kryžkelės“ tyrimas neteiktų progos ir šį savaime suprantamumą perklausti? Bent jau lietuvių skaitytojui būtų naudinga žinoti, su kuo, pavyzdžiui, tariamai diskutavo naujalietuvis Basanavičius: su jam artimu, sąlygiškai pavadinkime, „naujalenkium“, ar labiau užsikonservavusiu subjektu? Tyrime liko vienas kitas faktinis netikslumas (pvz., dėl Dionizo Poškos biografijos detalių p. 79, dėl Antano Baranausko pareigų Žemaičių vyskupijoje paminėjimo p. 149, dvejopai nurodytos žurnalo *Žinyčia* pavadinimo reikšmės – taisytina p. 39 nuoroda; p. 220 liko Jono Šliūpo klaidingai pavartotas Liudviko Gedimino (Jedemino) Rėzos vardas). Lietuviškoms citatoms, bibliografinėms nuorodomis kai kuriais atvejais būtų buvusi naudinga papildoma korektūra.

Kaip matyti, Kalėbos monografija yra vertingas tyrimas, atnaujinantis lietuvių tautinio atgimimo literatūros vaizdą, jo vertinimus ir atveriantis tolesnių darbų perspektyvas. Be paminėtų, „Pabaigos“ skyriuje formuluojamas fundamentalus uždavinys – poreikis perrašyti lenkų literatūros istoriją, bent jos dalį, nuodugniau atsižvelgiant į tarpkultūrinių sandūrų situacijas, į „Lietuvos lenkų ir lietuvių iškristalizuotas vertybių sistemas ir anuometinę recepcijos specifiką“, kuri atskleistų ir kitokias literatūros tekstų hierarchijas bei konsteliacijas nei šiūlo dabartinėje literatūros istorijoje įsitvirtinę patriotinių ir estetinių verčių kriterijai (p. 248). Analogiškas poreikis aktualus ir lituanistikai. Kaip ir ypač patraukli autorės intelektualinė aistra, kylanti iš tikėjimo, jog klausiantis, kibus istorijos pažinimas padeda „atsikvošėti“ – kiekvienam savaip; bent jau iš noro „būti per daug dorovingiems“. Kalėbos knyga, parašyta laisvai operuojant abiejų kalbų šaltiniais, siekiant išlaikyti kiek įmanoma tolygų dėmesį abiem kultūrinės sandūros pusėms, yra tikras mokslinis antikolonijinis gestas, kaip rodo knygos pabaiga, nukreiptas prieš lenkų humanistikoje ir populiariojoje kultūrinėje sferoje įtakingą diskursą, paremtą kaip tik nacionalizmą amžiuje išsikristalizavusiu požiūriu į etniškai nevienalytes buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijas kaip į Lenkijos kultūrinius bei politinius „pakraščius“ (*kresy*). Dėl to monografija išties pateisina dedikaciją – knyga paskirta profesoriaus Leonido Donskio atminčiai. Ir, pridurtina, savo mokyklai, Paribio literatūrinės kultūros katedrai (Katedra Kultury Literackiej Pogranicza) Krokuvos Jogailaičių universitete. Monografija

pasirodė kaip 24-asis minėtos katedros kuruojamos leidybinės serijos „Paribio literatūros biblioteka“ („Biblioteka Literatury Pogranicza“) tomas (serija pradėta 2000 m.). Taigi Kalėbos mokslinis tyrimas priklauso Krokuvos universitete per du dešimtmečius susikūrusiai ir išsiplėtojusiai intelektualinei mokyklai, jos formuojamam mokslinių idėjų laukui. Ši mokykla susitelkė vieno iškiliausių XIX–XX a. buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ir literatūros tyrėjų prof. Tadeuszo Bujnickio iniciatyva, vadovaujama jo ir prof. Andrzejaus Romanowskio, tapo ryškiu senosios Respublikos etniškai nevienalyčių regionų literatūros ir kultūros tyrimų centru, kurio mokslininkų darbai – kaip ir čia aptartasis – išsiskiria dėmesiu konkrečių kultūrinių kontaktų sferai, tarpkultūrinių sąveikų problematikai. Kalėbos monografija yra mokslininkės individualių tyrimų etapo apibendrinimas, tačiau drauge – ir dviejų dešimtmečių trukmės idėjų akumuliacijos mokslinėje bendruomenėje ženklas – laimingas mokslininkės ir mokslinės bendruomenės atitikimas. Drauge – ir iššūkis, ir skatinimas mokslinio dialogo tąsai.